

A magyar építészet pátriárkája – Kós Károly életműtárlata a Múcsarnokban

Kós 140. Kós Károly műhelye

Múcsarnok. Kurátor: Anthony Gall, társkurátor: Simon Magdolna

Az 1883-ban született Kós Károly kilencvennégy éves korában, 1977-ben hunyt el. Pátriárkai kort ért meg, ettől függetlenül a személyisége is pátriárkai volt. Élete végén, 1972-től kezdődően ezért zárandokoltak el hozzá Kolozsvárra, kérdésekkel a fejükben és magnetofonnal a hónuk alatt azok az építészek, mindenekelőtt az úgynevezett organikus iskola képviselői, az élükön Makovecz Imrével és Csete Györggyel, akik emberi példaképként néztek fel rá. Akkor még fiatalok voltak ugyan, de már nem pályakezdők; többé-kevésbé kialakult elképzelésekkel rendelkeztek szakmájukról, vagyis nem annyira mesterüknek tekintették, mint inkább elődüként tartották fontosnak, hogy személyes kapcsolatba lépjenek vele. Az okulásán túlmenően főhajtásként egy olyan ember életműve előtt, akinek

törekvéseit számukra fényesen igazolni látszott az idő. A maga nemében tisztelgés a Múcsarnok nagyszabású kiállítása is, minthogy színes fényképek és archív fotók, eredeti tervrajzok és bútorok, szöveges ismertetések és makettek sorának felvonultatásával ad átfogó és egyszersmind hiteles képet a száznegyven éve született Kós Károly elkövetett termékeny munkásságáról.

A rendezvény kurátora maga is építész; Anthony Gall, aki – akármilyen meglepő ez sokak számára – Ausztráliában született, és ott szerzett diplomát, s mintegy két évtizede telepedett le Budapesten. Szülei európai körutazása során, kamaszként járt először Magyarországon. Bár akkori benyomásai kellemes emlékeket hagytak benne, magyar származású tanára és magyar felmenőkkel rendelkező év-

KÓS 140 |
Kós Károly
műhelye,
kiállítási enteriőr,
Múcsarnok,
2024
Fotó:
Nyirkos Zsófia
© Múcsarnok

folyamattársa ösztönzésére, már doktori ösztöndíjasként tért vissza hazánkba. Felnőttként valósággal megigézte a népművészet erényeit asszimiláló századfordulós magyar építészet. Miként tervezői tevékenysége szemlélteti, többé nem tudott szabadulni vonzasköréből. Ennek a világnak, személy szerint Kós Károly munkásságának a szisztematikus tanulmányozójaként vállalt szerepet Kós Károly több épületének helyreállításában. A műcsarnoki prezentáció híven követi a Holnap Kiadónál 2019-ben róla megjelent monográfiájának gondolatmenetét és tárgyilagos előadásmódját; idegenként honfíui elfogultsággal (csúnya szóval holmi magyarkodással) amúgy sem volna vádolható. Nem egy szöveg – az építészről származó idézet vagy magyarázat – szó szerinti átvétel a könyvből, amelyet akár a tárlat katalógusának is tekinthetünk.

Kós Károly városi gyerekként nőtt fel, hiszen Temesváron látta meg a napvilágot, Nagyszébenben, majd Kolozsvárott tanult, a híres Református Kollégiumban érettségizett. Ugyanakkor a szünidőben barátainál, osztálytársainál időzve a jövőre nézve alapvetőnek bizonyuló benyomásokat szerzett a századokon át a világtól szinte hermetikusan elzárt Kalotaszeg archaikus emlékeiről. Nem is szólva a régió ma már turisztikai látnivalóként számontartott fiatornyos templomairól, amelyek közül talán a Körösfőn álló a legszebb. Magam is megcsodáltam, Kós nyomában arra járva. A pályájára hatást gyakorló szellemi élmények

között azonban nem csupán azokról az Erdélyben tett, általa tekergésnek nevezett nyári felfedezőutakról kell megemlékeznünk, amelyek iskolásként szerzett tapasztalatainak elmélyítésére szolgáltak az akkor már műegyetemi hallgatónak a múlt század első éveiben. A fentiek mellett – mintegy megerősítésként – egyetemes hatások is érték egy olyan korban, amikor a magyarországi szellemi élet közvetlen kapcsolatot tartott a nyugati-európai kultúra meghatározó folyamataival. A nemzeti sajátosságok – vele a művészeti hagyományok – feltérképezése például egyáltalán nem korlátozódott a Kárpát-medencére, noha kétségtelen, hogy a dualizmus korában önállóságunk és függetlenségünk folyamatos kinyilvánítása Ausztriával szemben a kultuszminisztérium tanácsosa, Koronghi Lippich Elek művészettörténész jóvoltából politikai támogatást élvezve különösen nagy hangsúlyt kapott. Csak-hogy ez a törekvésünk nem tekinthető egyedülállóknak. Hasonló trend bontakozott ki az akkor még a cári birodalomhoz tartozó Finnországban, ami nem utolsósorban a finn–magyar nyelvrokonságnak a fokozatos tudatosulása folytán nyert megkülönböztetett jelentőséget, és kapott ezáltal mind nagyobb figyelmet a közvéleményben. A kulturális kapcsolatfelvétel tényei ma már ismertek. A festő és iparművész Akseli Gallen-Kallela mint a kortárs finn kultúra ikonikus alakja többször járt Magyarországon, különösen 1908-as látogatása fontos számunkra. A Szép-

KÓS 140 |
Kós Károly
műhelye,
kiállítási enteriőr,
Műcsarnok,
2024
Fotó:
Nyírkos Zsófia
© Műcsarnok

KÓS 140 /
Kós Károly
műhelye,
kiállítási enteriőr,
Múcsarnok,
2024
Fotó:
Nyirkos Zsófia
© Múcsarnok

művészeti Múzeumban rendezett grafikai tárlatára érkezett, de több mint két hónapos tartózkodása során a szellemiségében rokon gödöllői művésztelep tagjaival ellátogatott Erdélybe, ahol Kalotaszegen a friss diplomás Kós Károly kalauzolta. Viszonzásként a Ruovesi melletti egyik szigeten a maga alkotta-berendezte műteremházának fényképes dokumentációjával fejezte ki köszönetét a pályakezdő ifjú építésznek, aki történetesen a szecsesziós (és abban a finn) törekvések iránt igencsak fogékony díszítőszobrász, Maróti Géza műtermében dolgozott ekkoriban. Főnöke baráti kapcsolatot ápolt az 1900-as párizsi világkiállítás építészeti szenzációjának, a Gallen-Kallela festményével díszített finn pavilonnak a tervezőjével, Eliel Saarinnel, így Kós minden valószínűség szerint vele is találkozott Budapesten.

A finn–magyar kapcsolatfelvétel kellő nyomatékot kapott a kiállításon. Némiképp halványabb annak szemléltetése, hogy a múlt századfordulón mind a magyar, mind a finn művészetre meghatározó befolyást gyakorolt az angol esztétikai mozgalom, nevezetesen John Ruskin, William Morris, Philip Webb, Charles Francis Annesley Voysey tevékenysége. Ők voltak azok, akik a XIX. század derekán, az európai kontinens alkotóit megelőzve, határo-

zottan szembefordultak a kor hivatalos (a szigetországban viktoriánusnak nevezett) művészetével. A múlt klasszikus paneljeiből építkező akadémizmus historikus/eklektikus előadasmódja ellenében a vidéki házak középkori előzményeik emberléptékű, szerény esztétikáját híven őrző szerkezeti megoldásaiból, természetes anyaghasználatából és anyagelvű formavilágából merítettek ösztönzést. Folyóiratok (főleg a *The Studio*) és könyveik révén az építészetet új irányba terelő elképzeléseik egész Európában széles körben ismertté váltak, és természetesen hozzánk is eljutottak. A művészettörténész Ruskin *Velence kövei* című, a város középkori emlékei előtt hódoló, háromkötetes munkája a millennium évében magyarul is megjelent. Geócze Sarolta fordította, aki nem sokkal később egész könyvet szentelt Ruskin életének és munkásságának. Mindezt azért hangsúlyozom, mert a pályakezdő Kós maga írja programadó, *Erdély népének építőművészetéről* című tanulmányában: „Születendő nemzeti stílusunknak is csak a középkor lehet egyik szülője.” A román kori emlékek esztétikai mérceként szolgálnak egész pályáján, ahogy arról Anthony Gall is meggyőzően érvel elemzéseiben. Kiegészítésként talán csak annyit jegyznék meg, hogy középkortiszteletét nem csupán az Arts

KÓS 140 |
Kós Károly
műhelye,
kiállítási enteriőr,
Múcsarnok,
2024
Fotó:
Nyirkos Zsófia
© Múcsarnok

and Crafts mozgalom prominensei táplálták. Bizonyosan része lehet vonzalmában annak is, hogy diákként bensőséges viszony fűzte a műemlékek jelentőségét benne már egyetemistaként tudatosító tanárához, a Mátyás-templomot neogótikussá alakító, a János-hegyi kilátónak és a Halászbástyanak neoromán megjelenést adó Schulek Frigyeshez. A legfontosabb ösztönző tényező természetesen szülőföldjének öröksége volt, amely a népi-paraszti kultúrában gyökerezett, és amely Kós Károly felfogása, sőt meggyőződése értelmében egyrészt Erdély saját történelme, másrészt az ország nagy részétől különböző természeti adottságai alapján nyerte el – megint csak az ő kifejezését használom – „egyéni kultúráját”. Márpedig ennek a hagyománynak a gondozását tekintette legfőbb feladatának.

A kiállítás három, nagy teremből áll, mindegyik munkásságának egy-egy fontos fejezetét reprezentálja. Életműnek is beillik csupán a pálya első évtizede, amely az 1907-es diplomával kezdődik, és a „nagy” háború befejezésével ér véget. Ebben az időben készül a városmajori iskola és a zebegényi templom, a tucatnál több (Zrumeuczky Dezsővel közös) állatkerti pavilon, az európai kertvárosok legszebbjei közé tartozó Wekerle-telep főterét megkoronázó két épülete az általa javasolt kapuval, Óbudán a református parókia, illetve 1910-től már jobbára Erdélyben munkálkodva Marosvásárhelyen a gázgyár két lakóháza, a kolozsvári (Kakasosként ismert) református templom, végül, de nem utolsósorban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum. Egytől egyig a korabeli magyar állam és társadalom fogadókészségét példázzák Kós Károlynak a francia art nouveau-tól és a bécsi fin de siècle mértánias stílusától egyaránt különböző szecessziója iránt. Egyúttal azt szemléltetve, hogy építészüik nem egyszerűen egy tehetségek sorát felvonultató nagy nemzedék tagja volt, hanem annak vezetőegyenisége, kiemelkedő tehetségének és nem mindennapi szorgalmának köszönhetően.

Trianon egyaránt cezúrát von Kós Károly életében és az életművében, mivel nem tud, jobban mondva nem akar elszakadni szülőföldjétől. Alighanem a szüleitől sem, akiknek – szintén beszámol róla a tárlat – a kolozsvári Brétfű utcában tervezett házat még a világháború előtt. Így aztán a magyarországi állás- és munkalehetőségek ellenében a Romániához csatolt Erdély lesz lakhelye és vele működésének helyszíne egész további életében. Feleségével a Kolozsvár-közel Sztánán telepedik le, itt alakít ki magának 1909-től folyamatos építéssel Varjúvár néven műteremházat, a román kori körtemplomok és a kalotaszegi népi faépítészet ihletésében – nem utolsósorban Akseli Gallen-Kallela alig valamivel korábban megismert otthona nyomán. Kós nemzetközi beágyazottságának analógiáiként könyvében Gall az osztrák Josef Maria Olbrich és a skót Charles Rennie Mackintosh hasonló

kortársi konstrukcióit említi, mint amik Philip Webbnak a pályatárs, William Morris számára tervezett, és ez utóbbi által berendezett Vörös Házának (Red House) mintaadó példáját követik. A kiállítás második terme az építész személyes honfoglalását illusztrálja egy nagy méretű installációval, kívül az épület tornyáról készült színes fénykép eredetivel azonos nagytárával, belsejében néhány bútorral, színes üveglakkal és csillárral a lakásuk enteriőrének a hangulatát megidézve. A falakon pedig egész sor kisebb-nagyobb családi ház képei szemléltetik Kós tervezőtevékenységének ezt az új vonulatát. Jobb híján (nyilván nem volt rá hely másutt) ugyancsak itt kapunk információt a pálya két epizódjáról: a királyi koronázás (1916) alkalmából készült utcadíszleteiről és isztambuli tanulmányútjáról (1917–18). Ha rajtam állt volna, elhagynom őket, főleg az előbbit, mert általában sincs sok közülük az életmű fő sodrához, még kevésbé kapcsolódnak alkotójuk két háború közötti tevékenységéhez. Moll Elemér irodájában dolgozva Kós Károly főhivatású építész marad ugyan, emellett azonban elsősorban mint az erdélyi magyar értelmiség egyik szellemi vezetője tevékenykedik: az Erdélyi Szépművés (1924) és a Barabás Miklós Céh (1929) alapítója, az *Erdélyi Helikon* szerkesztője, a református egyház főgondnoka. A *Lakóház művészete* című könyve (1928) szerepkörének bővülését példázza azzal, hogy – bár korábban is voltak írói ambíciói – ettől kezdve egész sor könyvet publikál, még drámát is ír.

A harmadik nagy teremben azok a közösségi épületei láthatók fényképeken és terveken, amelyek már egytől egyig minden értelemben Erdélyhez kötődnek. Nagy részük szakrális funkciójú. Kós több mint negyven templomot, tucatnyinál több parókiát tervezett, a reformátusok dominálnak, de görögkatolikus, sőt néhány ortodox is akad közöttük. Ez utóbbiakban kamatoznak isztambuli tapasztalatai. Túlzás volna tehát úgy fogalmazni, hogy az építész Székelyföldön élve a szervező és az író váltotta volna fel. Sepsiszentgyörgyre leánygimnáziumot, tornacsarnokot, közkórházat, új városházát, Kolozsvárra munkáslakástelepet, kamaraszínházat, múcsarnokot, népiskolát, agrártudományi intézetnek nevezett egyetemet tervezett; igaz, ezeknek csak kisebb része valósult meg. Az ugyanakkor szemmel látható, komoly változás, hogy e nagyobb részben világi funkciójú épületek formavilága az 1930-as évektől átalakul: tömegük leegyszerűsödik, és eltűnnek róluk a kalotaszegi falusi építészetre jellemző megoldások. A holland konstruktivisták tanulmányozásáról tanúskodó mértani tömbjeikkel és finom csíkdíszítményeikkel már-már art decós karaktert nyernek. Ez különleges és nagyon más Kós Károly-i világ, amely a kanonizálnál jóval kisebb s kevésbé látványos része az életműnek, és egyelőre felfedezésre vár.